

MAREK OKOŃ

GRANICE ŚREDNIOWIECZNEJ DIECEZJI KAMIENSKIEJ

Granice biskupstwa kamińskiego zajmowano się już wielokrotnie¹. W pracach badaczy niemieckich i polskich można zauważyć liczne błędne informacje dotyczące granic przedreformacyjnej diecezji kamińskiej. Podstawowe mankamenty większości dotychczasowych ujęć to — z jednej strony — zbyt statyczne traktowanie omawianej kwestii, bez dbałości o pokazanie długiego procesu kształtowania się granic biskupstwa, z drugiej zaś — nieco pochopne utożsamianie ówczesnych granic politycznych z kościelnymi, przynajmniej na pewnych odcinkach. Dlatego przy rekonstrukcji granic dawnej diecezji kamińskiej nie można się opierać wyłącznie na kilku najważniejszych średniowiecznych dokumentach, dotyczących Kościoła zachodniopomorskiego, ale trzeba uwzględnić znacznie obszerniejszy materiał dyplomatyczny, doprowadzając kwerendę badawczą aż do połowy XIV w., kiedy to ostatecznie ustabilizowały się interesujące nas tutaj granice. Istotnym materiałem pomocniczym są również szczegółowsze prace na temat podziałów kościelnych omawianej diecezji, literatura odnosząca się do sąsiednich biskupstw, a także studia nad dawnymi granicami państwowymi i administracyjnymi Pomorza Zachodniego i pobliskich krajów.

Najnowsze polskie opracowanie, autorstwa B. Kumora, zawiera wiele nieścisłości, ponieważ ten znany i ceniony historyk Kościoła nie mógł dokładnie prześledzić dziejów kształtowania się granic przedreformacyjnego biskupstwa kamińskiego, skoro w swej pracy zajmował się nie jedną, ale kilkudziesięcioma diecezjami polskimi, doprowadzając badania aż do czasów współczesnych². Najlepszym ujęciem tematu jest artykuł J. Petersohna, historyka niemieckiego specjalizującego się Kościołem zachodniopomorskim w dobie średniowiecza, oparty na rzetelnej analizie licznych źródeł pisanych³. Podstawowym mankamentem tej ostatniej pracy jest brak jakiegokolwiek przedstawienia kartograficznego wyników badań. Stąd nadal pojawiają się w pracach historyków polskich

¹ Obszerny wykaz literatury przedmiotu zamieszczono na końcu artykułu. Ze względu na ograniczone ramy niniejszej pracy nie dajemy w przypisach odnośników do opracowań fachowych, a tylko odwołujemy się do średniowiecznych źródeł.

² *Granice metropolii i diecezji polskich 968-1939*. ABMK 18: 1969 s. 338-345.

³ *Die räumliche Entwicklung des Bistums Kammin*. „Baltische Studien” Neue Folge 57: 1971 s. 7-25 (dalej cyt.: Balt. Stud.).

i niemieckich mapy z fałszywie naniesionymi granicami diecezji kamieńskiej przerysowywanymi najczęściej z dawniejszych opracowań, skoro nowsze są pozbawione tak istotnego załącznika.

Dwie wyprawy misyjne św. Ottona, biskupa górnofrankońskiego Bambergu, przeprowadzone w latach 1124/25 i 1128, doprowadziły do załamania się pogaństwa na Pomorzu Zachodnim. W zasadzie schrystanizowano wyłącznie ludność w głównych ośrodkach ówczesnego państwa zachodniopomorskiego, rządzonego przez księcia Warcisława I z dynastii Gryfitów. Z inicjatywy Ottona wzniesiono 14 kościołów w 12 miejscowościach, w tym po dwa w Szczecinie i Wolinie, najważniejszych wtedy grodach pomorskich. Rywalizacja polsko-niemiecka, a nawet duńska, o wpływy na Pomorzu Zachodnim przyczyniła się do stosunkowo długiego utrzymania się tutaj misyjnej organizacji kościelnej, podległej bezpośrednio biskupowi odległego Bambergu. Po śmierci Ottona w 1139 r. Stolica Apostolska zdecydowała się na utworzenie osobnego biskupstwa pomorskiego. Papież Innocenty II bullą z 14 X 1140 r. zatwierdził Wojciecha, dawnego kapelana na dworze Bolesława Krzywoustego i towarzysza Ottona w jego wyprawach misyjnych, na biskupa pomorskiego. Stolicą nowej diecezji został Wolin, a tamtejszy kościół p. w. św. Wojciecha podniesiono do godności katedry⁴.

Bulla protekcyjna dla nowego biskupstwa nie rozstrzygała ani przynależności metropolitalnej, ani nie określała bliżej jego granic. Diecezję wolińską nazwano w bulli z 1140 r. „Pomeranensem ecclesiam”, co mogło oznaczać, że jej granice są identyczne z terytorium ówczesnego państwa zachodniopomorskiego. Jurysdykcja biskupów wolińskich kończyła się więc tam, gdzie nie sięgały wpływy książąt Pomorza Zachodniego. W teźże bulli wymieniono jednak uposażenie diecezji, rozmieszczone w zasadzie we wszystkich prowincjach państwa zachodniopomorskiego, równoznaczne z obszarem biskupstwa wolińskiego. Dlatego można w przybliżeniu ustalić obszar ówczesnego Kościoła pomorskiego. Na zachodzie diecezja obejmowała okręgi grodowe: Trzebudzice (Tribsees), Dymin (Demmin), Chocków (Gützkow), Wołogoszcz (Wolgast), Szczytno (Ziethen) oraz Groźwin, u ujścia Odry Szczecin i Kamień, a także wyspy Uznam i Wolin, dalej na wschód Pyrzyce, Stargard i Kołobrzeg aż po rzekę Łebę „de tota Pomerania usque ad Lebam fluvium”. Z powyższego wynika, iż pierwotne granice biskupstwa wolińskiego rozciągały się od dolnej Reknicy (Recknitz) na zachodzie, po Łebę na wschodzie i obejmowały wąski pas ziem położonych bezpośrednio nad Bałtykiem, poza bardziej lądowymi okolicami Dymina w części zaodrzańskiej oraz Pyrzyc i Stargardu w części przedodrzańskiej. Zapewne około 1140 r. w skład diecezji nie wchodziły jeszcze ani Ziemia Wkrzańska, ani teren przyszłego Mecklenburg-Strelitz, czyli niewielkie krainy: ostrowska (Wustrow), stargardzka (Stargard) i bezrzecka (Beseritz), znajdujące się prawdopodobnie poza wpływami państwa zachodniopomorskiego, a także kasztelania cedyńska, która ciążyła ku Wielkopolsce, a w jej ramach należała wprawdzie do diecezji poznańskiej, potem zaś lubuskiej.

Od połowy XII w. nowo utworzona diecezja została zmuszona do obrony swoich granic przed zakusami sąsiednich biskupstw, pragnących albo odzyskać pewne terytoria przyznane im jeszcze przez cesarza Ottona I w połowie X w., a utracone później w wyniku reakcji pogańskiej Słowian połabskich, albo po prostu rozszerzyć swoje wpływy kosztem Kościoła za-

⁴ „Pommersches Urkundenbuch” (dalej cyt.: PUB). T. I nr 30.

chodniopomorskiego. Najpierw upomniały się o ziemie położone między Pianą (Peene) a dolną Odrą biskupstwa hobolińskie (Havelberg) i brenneńskie (Brandenburg), należące do metropolii magdeburskiej, potem zaś o tereny leżące na zachód od Piany diecezja swarzyńska (Schwerin), z hamburskiej prowincji kościelnej, natomiast archidiecezja gnieźnieńska od końca XII w. coraz skuteczniej podporządkowywała sobie Pomorze Słupskie i Sławińskie. Uszczuplanie granic biskupstwa zachodniopomorskiego odbywało się różnymi metodami. Gniezno umacniało się na tzw. Pomorzu Środkowym, wykorzystując głównie zmianę przynależności politycznej tych obszarów. Podobnie w końcowym rezultacie postąpił Hobolin, ale pierwotnie długo zabiegał o zmianę granic kościelnych na drodze dyplomatycznej. Prawie wyłącznie za pomocą pergaminu walczyły biskupstwa swarzyńskie, brenneńskie, miśnieńskie i lubuskie, odwołując się nawet do Stolicy Apostolskiej, aby rozstrzygnęła długoletnie spory. Ekspansja brandenburska na pograniczu wielkopolsko-pomorskim w 2. poł. XIII w. wzmocniła diecezję kamińską, która — uregulowawszy kwestię swoich granic z sąsiednimi biskupstwami na zachód od Odry — sama przystąpiła do rozszerzania wpływów kosztem Kościoła polskiego, a więc diecezji lubuskiej, poznańskiej, gnieźnieńskiej, a nawet włocławskiej.

Najwcześniejsz z roszczeniami granicznymi w stosunku do omawianego biskupstwa wystąpiła diecezja hobolińska. W 1150 roku król niemiecki Konrad III, a w 1179 r. cesarz Fryderyk I Rudobrody zatwierdzili ottońskie granice biskupstwa hobolińskiego. Wśród kilkunastu wzmiankowanych terytoriów były m.in.: „Morizi, Dolenz, Ploth, Miserezs, Grozwin, Cithne, Wanzl[er], Woztrose”. Poza okręgiem Szczytno, wspomnianym tylko w dokumencie Konrada III, reszta ziem figuruje w dokumencie fundacyjnym Ottona I z 946 r. oraz potwierdzeniu tegoż przez cesarza Fryderyka I⁵. Z powyższych źródeł wynika, że Havelberg rościł sobie pretensje do jurysdykcji kościelnej nad okolicami wielkiego Jeziora Morzyckiego (Müritz See), Ziemią Dołęską, to jest obszarem między Pianą, rozległym Jeziorem Komorowskim (Kummerower See) i zapewne także na wschód od Trzebiatowa n. Dołężą (Altentreptow am Tollense) aż po Landgraben, okolicami grodu Płoty (Plötz), a więc na wschód od Dymina, ziemią między Pianą a Dołężą, określaną dlatego międzyrzecką (Meseritz), a leżącą na południe od Chockowa z centrum w Jarominie (Jarmen), prowincją groźwińską znajdującą się między Pianą, Zatoką Szczecińską i Landgraben, „Wanzl[er]” — prawdopodobnie południowo-zachodnią częścią wyspy Uznam i być może pobliskimi terenami należącymi do grodów chockowskiego, wołogojskiego, a nawet lesiańskiego (Lassan), „Woztrose” — niewielkim okręgiem ostrowskim (Wustrow), położonym na zachód od dużego Jeziora Dołęże (Tollensee) koło dzisiejszego Neubrandenburga. Nieco później o Ziemię Wkrzańską (Ukrerland, Ueckermark) upomniała się diecezja brenneńska. Fryderyk I w 1161 r. oraz papież Klemens III w 1188 r. potwierdzili jej granice, które były identyczne jak w dokumencie fundacyjnym Ottona I z 948 roku⁶.

Obydwie wspomniane diecezje przez cały XII w. nie odzyskały żadnego terytorium kosztem biskupstwa zachodniopomorskiego, gdyż same powoli dźwigały się z upadku, poważniejsza zaś ekspansja margrabiów brandenburskich między Pianą i dolną Odrą miała miejsce dopiero w 1. poł. XIII stulecia. Należy bowiem pamiętać, że od początku XII w. biskupi „połab-

⁵ Tamże nr 10, 41, 81.

⁶ Tamże nr 11, 50, 112.

scy" rezydowali w metropolitalnym Magdeburgu, a dopiero potem utworzono przyczółki misyjne po prawej stronie Łaby, zamieszkałej wtedy przez pogańskich Słowian. Głównym ośrodkiem biskupstwa brenneńskiego za Łabą stała się miejscowość Leitzkau, a hobolińskiego Jerichow. Niebawem do Leitzkau (1133) i Jerichow (1144) przybyli magdeburscy premonstratensi, których konwenty przekształcono wkrótce w kapituły katedralne. Do swych dawnych stolic powrócili tamtejsi biskupi nieco później: hoboliński w 1150 r., a brenneński w 1161 roku. Niewiele pomogła biskupom „połabskim” awanturnicza krucjata z 1147 r., która dotarła aż do chrześcijańskiego Szczecina. Na jej czele, obok margrabiego Albrechta Niedźwiedzia, stanęli m.in. arcybiskup magdeburski Fryderyk oraz jego sufragani: hoboliński Anzelm i brenneński Wigger. Zapewne jednym z ważniejszych celów owej krucjaty słowiańskiej była swego rodzaju manifestacja zbrojna skierowana przeciwko Pomorzu Zachodniemu, coraz bardziej umacniającemu się na ziemiach dawnego Związku Lucickiego, do których to obszarów rościli sobie pretensje wspomniani biskupi⁷.

Potwierdzeniem przynależności ziem między Pianą a dolną Odrą do Kościoła zachodniopomorskiego są informacje źródłowe dotyczące tego regionu, a pochodzące z 2. poł. XII wieku. I tak w 1153 r. ówczesny biskup pomorski Wojciech był fundatorem, przy wsparciu księcia Racibora I, pierwszego zachodniopomorskiego klasztoru w Stołpiu (Stolpe) nad Pianą. Tamtejszym benedyktynom przyznał biskup między innymi dziesięcinę „de tota provincia Grozwin”, a nawet przekazał opatowi uprawnienia archidiakańskie w stosunku do kościołów mających powstać w przeszłości w tejże krainie groźwińskiej⁸. W pierwszym dokumencie z 1159 r. dla klasztoru premonstratensów w Grobii (Grobe), zlokalizowanym koło Uznamia, bp Wojciech potwierdził wszystkie nadania fundatorów: księcia zachodniopomorskiego Racibora I i jego żony Przybysławy, oraz przyznał dziesięcinę z tych dóbr. Wśród spornych z diecezją hobolińską terytoriów wymieniono: „provincia Uuanzlo”, „provincia Scithene” i „provincia Grozuiuina”⁹. Następcą Wojciecha, biskup pomorski Konrad, potwierdził w 1168 r. wszystkie nadania książąt Racibora I, Bogusława I i Kazimierza I dla klasztoru w Grobii. W dokumencie tym wymieniono „in provincia quoque Vcra villa Gramsowe cum ecclesia”. Zapewne norbertanie uznamscy mieli już wtedy swój klasztor filialny we wkrzańskim Grąbczowie (Gramzow). Ponadto w spornej z diecezją brenneńską Ziemi Wkrzańskiej wspomniano „in castro Pozdewolk ecclesia forensis”, a z terytorium, do którego rościło sobie pretensje biskupstwo hobolińskie, następujące krainy: „Wanzloue”, „Gozchowe”, „Scitene” oraz „Lessan”¹⁰. Obok Pozdawilku (Pasewalk), w innym dokumencie dla premonstratensów w Grobii, pojawił się w 1187 r. Przęcław (Prenzlau), drugi ważny gród wkrzański¹¹. Podfałszowany dokument księcia dymińskiego Kazimierza I z 1170 r. dla norbertańskiej kapituły katedralnej w Havelbergu wymienia miejscowość Brody (Brode), leżącą koło Neubrandenburga, a także inne okoliczne wsie, które stanowiły uposażenie przyszłej filii tegoż konwentu w Ziemi Dołęskiej. Powyższą fundację Kazimierza I potwierdził w 1182 r. jego brat Bogusław I. Tym razem mamy do czynienia z doku-

⁷ *Annales Magdeburgenses* a. 1147, *Annales Palidenses* a. 1147, *Vincentii Pragensis annales* a. 1147.

⁸ PUB I nr 43.

⁹ Tamże nr 48.

¹⁰ Tamże nr 51a.

¹¹ Tamże nr 106.

mentem w pełni autentycznym, a wśród świadków figurują m.in.: „Conrado Pomeranensi episcopo, Helmvvigo abbate de Ztulpe, preposito Walthero de Uznam, preposito Sifrido de Camin”, podczas gdy w poprzednim: „Wichmanno Magdeburgensis ecclesie archiepiscopo, Walone Huelbergensi episcopo, Wilmaro Brandenburgensi episcopo, Gherungo Misnensi episcopo, Euermodo Raceburgensi episcopo”¹². Wynika stąd, że strona hobolińska w końcu XII w. nie była w stanie nic zdziałać w dorzeczu Dołęży bez zgody faktycznych gospodarzy.

Diecezja hobolińska dopiero w 1236 r. odzyskała część ziem spornych z biskupstwem kamińskim. Wiązało się to z przekazaniem margrabiom brandenburskim przez księcia dymińskiego Warcisława III „*terram Stargardensem cum omnibus atenenciis et terram Baseriz eciam simili modo et terram Wostrowe [...] usque ad flumen, que dicitur Tholenze*” na podstawie układu w Kremmen¹³. Odtąd Kościół hoboliński sięgał na północy aż po Landgraben. Natomiast diecezji brenneńskiej nie powiodło się rozciągnięcie jurysdykcji na Ziemię Wkrzańską, chociaż w 1250 r. książę szczeciński Barmin I przekazał ten obszar Brandenburgii. W trakcie pomorsko-brandenburskim zawartym w Hohen Landin zaznaczono bowiem, że „*Caminensis episcopus in predicta terra Vkerensi iuris hactenus habuit*”¹⁴.

Od zachodu diecezja kamińska graniczyła z biskupstwem swarzyńskim, wywodzącym się z dawnego mechlińskiego (Mecklenburg). Początkowo na świeżo opanowanych przez Pomorze Zachodnie ziemiach lucickich i obodrzyckich granice kościelne wykazywały daleko idącą zbieżność z politycznymi. Władza biskupów wolińskich (od 1188 r. zwanych kamińskimi) rozciągała się wszędzie tam, gdzie sięgały podboje książąt zachodniopomorskich, bez względu na wcześniejsze niekiedy tytuły prawne sąsiednich diecezji. Na podstawie bulli z 1140 r. wnioskować można, że do biskupstwa pomorskiego należała między innymi kasztelania trzebudzicka¹⁵, dochodząca na zachodzie aż po rzekę Reknice, czyli obszar położony znacznie dalej niż rozszczenia metropolii hamburskiej, datujące się od czasów cesarza Ludwika Pobożnego, kiedy to ustalono granice wschodnie tej nowej prowincji kościelnej na „*flumine Pene*”¹⁶.

W tym miejscu należy podkreślić, iż około 1140 r. ludy obodrzyckie, a także część plemion lucickich, pozostawały nadal poza wpływami organizacji kościelnej oraz skutecznie opierały się agresji feudałów niemieckich. Nawet krucjata, przedsięwzięta w 1147 r. przeciwko Słowianom połabskim, nie przyniosła ostatecznych rozstrzygnięć, chociaż jedna z dwóch grup krzyżowców, pod wodzą księcia saskiego Henryka Lwa i arcybiskupa hamburskiego Adalberona, wyruszyła na ziemię obodrzyckie. Nie udało się wtedy odrestaurować organizacji kościelnej wśród Obodrzyków, zniszczonej w 1066 r. wskutek reakcji pogańskiej, gdyż książę Niklot, trwający przy wierze przodków, potrafił obronić swoje państwo przed najazdem chrześcijańskich Sasów i Duńczyków. W zawartym pokoju obiecywał wprowadzić poparcie dla rozwoju akcji misyjnej w swym kraju, ale szybko zerwał warunki układu, ponieważ napływający osadnicy niemieccy zbyt

¹² Tamże nr 54, 90.

¹³ Tamże nr 334.

¹⁴ Tamże nr 512.

¹⁵ Tamże nr 30.

¹⁶ Tamże nr 2-8 (podfałszowane dokumenty z lat 834-920) oraz nr 17 z 989 r. już w pełni autentyczny.

mocno ingerowali w wewnętrzne sprawy Obodrzyców¹⁷. Sytuacji nie zmieniła jednostronna decyzja nowego arcybiskupa bremeńsko-hamburskiego Hartwiga I, wskrzeszającego w 1149 r. wśród ludów obodrzyckich organizację kościelną, nawiązującą do dawniejszych struktur z czasów księcia Gotszalka (poł. XI w.). Reaktywowano więc trzy diecezje: w Stargardzie Wagryjskim (Oldenburg), Raciborzu (Ratzeburg) oraz w Mechlinie. Nowo mianowanych biskupów nie uznał jednak Henryk Lew uważając, że prawo inwestytury należy do niego, a nie do abpa Hartwiga. Dlatego też książę saski nie dopuścił nominatów do ich diecezji¹⁸. Wprawdzie cesarz Fryderyk I przyznał Henrykowi prawo inwestytury już w 1154 r.¹⁹ ale przeznaczony na biskupstwo mechlińskie Emmehard nie dotarł w ogóle do swojej diecezji, gdyż do 1160 r. książę Niklot skutecznie udaremniał prowadzenie akcji misyjnej wśród tamtejszych Słowian²⁰. Dopiero ostateczne pokonanie Niklota przez księcia saskiego, a także zmuszenie jego synów do uległości, dało podstawę do rozpoczęcia działalności kościelnej na ziemiach wschodnioobodrzyckich i zachodniolucyckich. Biskupem mechlińskim został cysters Berno, a stolicę diecezji, zniszczoną w czasie walk ludności słowiańskiej z Sasami i Duńczykami, przeniesiono z Mechlina do bezpieczniejszego Swarzynia²¹. Startujące z punktu zerowego biskupstwo swarzyńskie nie było w stanie podjąć od razu walki o dawne swoje granice z okrzepłą już pomorską organizacją kościelną. Dlatego do około 1170 r. diecezja wolińska bez żadnych problemów sprawowała jurysdykcję na terenach położonych również na zachód od Piana.

Począwszy od 1170 r. biskupi swarzyńscy wystąpili z roszczeniami terytorialnymi, uzyskując od cesarza Fryderyka I, księcia Henryka Lwa oraz papieży Aleksandra III, Urbana III, Klemensa III i Celestyna III dokumenty potwierdzające granice ich diecezji, częstokroć niezgodne ze stanem faktycznym²². Z powyższych źródeł dowiadujemy się, że do Kościoła swarzyńskiego należały między innymi „Dimin et cum terris et villis, scilicet Tollense, Plote, Losiste, Tribuses, Circipene” oraz „per Muriz et Tolenze perveniens usque Groswin et Penem fluvium”. W zdecydowanej większości obszary te od dawna znajdowały się pod jurysdykcją biskupów pomorskich.

Na ziemiach lucyckiego plemienia Czrepienian, leżących pomiędzy górną Pianą, Trzebulą (Trebel), Reknicą i górną Niewlą (Nebel), gdzie rządzą lokalni władcy, utrzymało się pogaństwo do 1171 r., złamane ostatecznie przez Duńczyków. O rzeczywistej przynależności kościelnej i państwowej tych obszarów zdecydował faktyczny układ sił w tym regionie po najeździe króla Waldemara duńskiego. Z pierwszych dokumentów dla cystersów z Dargunia, położonego 13 km na zachód od Dymina, dowiadujemy się, że ziemie te podlegały kościelnie biskupstwu swarzyńskiemu, politycznie zaś księstwu dymińskiemu. W 1173 roku bp Berno potwierdził uposażenie konwentu darguńskiego, ofiarowane przez dynastów słowiańskich przy okazji poświęcenia tamtejszej kaplicy, która „primum consecratum est in tota Circipen”²³. Natomiast podobne zatwierdzenie powyższej

¹⁷ Helmold lib. I, s. 66, 68.

¹⁸ „Mecklenburgisches Urkundenbuch” (dalej cyt.: MUB). T. 1 nr 49, Helmold I, c. 69, 73, 77.

¹⁹ MUB I nr 56.

²⁰ Helmold lib. I, c. 88.

²¹ MUB I nr 70, Helmold lib. I, c. 90, *Annales Magdeburgenses* a. 1160, *Annales Palidenses* a. 1160.

²² PUB I nr 53, 55, 56, 75, 99, 117, 121.

²³ Tamże nr 61.

darowizny, wystawione w 1174 r. przez księcia dyمیńskiego Kazimierza I, pomija kwestię przynależności diecezjalnej, a także rolę biskupa swarzyńskiego w tej fundacji cysterskiej²⁴. Bulla Urbana III z 1186 r. wspomina jednak wyraźnie „locum Dargun dictum, in quo predictus episcopus cenobium fundavit”²⁵. W nielicznych źródłach opactwa darguńskiego, pochodzących z XII w., brak w ogóle wzmianek o biskupach pomorskich, podczas gdy bp Berno wystawił jeszcze dokument w 1178 r., na mocy którego przekazał mnichom dziesięciny ze wsi należących do ośrodka grodowego w Darguniu²⁶. Wspólnota darguńska, wywodząca się z duńskiej macierzy w Esrom, przetrwała zaledwie do 1198 r., gdyż cystersi przenieśli się do Eldeny koło Gryfii (Greifswald) w diecezji kamińskiej, a więc miejscowości znacznie mniej zagrożonej długoletnimi walkami duńsko-brandenbursko-pomorskimi²⁷. Natomiast z opactwa debrzańkiego, znajdującego się w diecezji swarzyńskiej, przybyli mnisi do Dargunia w 1209 roku²⁸.

Nowa wspólnota cysterska w Darguniu od samego początku cieszyła się poparciem książąt dyمیńskich oraz biskupów kamińskich. W licznych źródłach dla tegoż konwentu, wystawionych w latach 1216-1232, nie spotykamy już biskupów swarzyńskich²⁹. Zapewne na początku XIII w. Kamień objął swoją jurysdykcją ziemie Czrezipienian kosztem Swarżyna. Wcześniej jednak diecezja kamińska utraciła kasztelanię trzebudzicką na rzecz biskupstwa swarzyńskiego, po zdobyciu tegoż obszaru przez księcia rugijskiego Jaromara I na mocy porozumienia z księżną zachodniopomorską Anastazją (po 1193 r.)³⁰.

W pierwszej tercji XIII w. zaobserwować można umacnianie się diecezji kamińskiej na obszarze czrezipieniańskim oraz swarzyńskiej w Ziemi Trzebudzickiej, chociaż obydwie biskupstwa nie zrezygnowały z pretensji do utraconych terenów. Świadczą o tym dobitnie bulle Celestyna III (przed 1198) i Honoriusza III (1217) dla Kamienia³¹ oraz dokumenty cesarza Ottona IV z lat 1209 i 1211 dla Swarżyna³². Już w 1216 r. biskup Kamiński Zygmunt przekazał cystersom w Darguniu dziesięciny oraz prawo patronatu w dobrach klasztornych, które znajdowały się na terytorium czrezipieniańskim. Wśród kilku miejscowości wymieniono Pilchowo (Alt Polchow), wieś parafialną w dorzeczu górnej Reknicy, a więc położoną znacznie dalej na zachód niż wspomniany konwent³³. Warto podkreślić, iż parafia pilchowska stanowiła aż do reformacji przygraniczną jednostkę administracji kościelnej w stosunku do biskupstwa swarzyńskiego. Przed 1235 r. biskup kamiński Konrad III utworzył archidiaconat obejmujący krainę biezdziedzką i trzebiedną (terram Bisdede sive Tribedene), tzn. obszar leżący w dorzeczu górnej Niewli, czyli jeszcze dalej na zachód w stosunku do Ziemi Czrezipieniańskiej, z centrum w Ostrowie (Güstrow). Tenże biskup zaznaczył, że „ecclesia in Guztrowe in nostra dyocesi plantate”³⁴. Natomiast książę rugijski Wisław I zatwierdził w 1221 r. „episcopi

²⁴ Tamże nr 62.

²⁵ Tamże nr 99.

²⁶ Tamże nr 77.

²⁷ *Annales et Notae Colbazienses* a. 1198, PUB I nr 142.

²⁸ *Annales Ryenses* a. 1209, *Annales et Notae Colbazienses* a. 1209.

²⁹ PUB I nr 169, 175, 193, 201, 227, 235, 237, 248, 249, 259, 264, 283.

³⁰ Tamże nr 125.

³¹ Tamże nr 122, 178a.

³² Tamże nr 149a, 153.

³³ Tamże nr 175.

³⁴ Tamże nr 319, 320.

Zuuerinensis" dziesięciny od ludności niemieckiej oraz biskupownicę od Słowian „Qui terram Tribuzes inhabitarent”³⁵. W tejże Ziemi Trzebudzickiej z inicjatywy wspomnianego Wisława powstał klasztor w Neuenkamp, którego uposażenie znajdowało się w najbliższym sąsiedztwie. Biskup swarzyński Brunward przyznał tamtejszym cystersom w 1231 r. dziesięciny z dóbr klasztornych³⁶.

Zapewne w 1235 r. Swarzyn objął Ziemię Wołogojską kosztem Kamienia, kiedy to w wyniku sukcesów wojennych król duński Eryk IV zajął jedną połowę tego obszaru, drugą zaś jego lennik Wisław I rugijski³⁷. W ten sposób, przynajmniej na krótko, Swarzyn zrealizował swoje pretensje, nawiązując jeszcze do karolińskiej tradycji wschodnich granic hamburskiej prowincji kościelnej. Biskupi swarzyńscy po 1235 r. wzmocnili znacznie swoją pozycję i przystąpili do ofensywy w sporach granicznych z Kamieniem. Już w 1236 r. bp Brunward uważał się za posiadacza dziesięcin nie tylko z „terris Cyrspanie et Wozlende”, czyli z obszaru czrezipieniańskiego i okolic Małkinia (Malchin), ale również „decimam totam in terra Wolgust parte domini Wizlai”³⁸. W kilka miesięcy później odstąpił on księciu Janowi I meklemburskiemu dziesięciny z 4000 łanów „in terra Cyrspanie”, dalej „medietatem etiam decime in terris Lusz et Gusekow et totam decimam in terra Lassan” oraz w „terra Wolgast”³⁹. Z powyższego wynika, że bp Brunward rościł sobie pretensje nie tylko do terytorium czrezipieniańskiego, lecz także do krain łosickiej, chockowskiej, lesiańskiej i wołogojskiej. Pomorze Zachodnie odzyskało Ziemię Wołogojską w 1250 r. na mocy układu w Hohen Landin⁴⁰, co oznaczało trwałą jej przynależność do diecezji kamieńskiej.

Państwo zachodniopomorskie utraciło przed 1229 r. większość terytorium czrezipieniańskiego, które zajęli trwale książęta meklemburscy⁴¹. Biskup Brunward usiłował rozciągnąć tam jurysdykcję kościelną, o czym pisaliśmy już wcześniej, dlatego Kamień wniósł skargę do Rzymu. Papież Grzegorz IX wyznaczył w 1236 r. Wilhelma z Modeny swoim legatem, aby rozstrzygnął na miejscu spór⁴². Tenże papież w 1239/1240 r. potwierdził Swarzynowi posiadanie „Cirspanie” i innych spornych z Kamieniem terytoriów⁴³. Wobec nieskuteczności mediacji Wilhelma, Grzegorz IX mianował w 1240 r. opatów klasztorów cysterskich w Buch (Saksonia) i Dobrilugk (Łużyce) swoimi przedstawicielami w załagodzeniu wspomnianego konfliktu granicznego⁴⁴. Epilog sporu miał miejsce dopiero w 1247 r., gdy doszło do ugody między samymi zainteresowanymi — a więc nowym biskupem swarzyńskim Dietrichem i nowym biskupem kamieńskim Wilhelmem⁴⁵ — potwierdzonej w 1260 r. przez biskupa kamieńskiego Hermana von Gleichen z małą tylko różnicą, iż „uilla Ridermanneshagen cum tota parrochia Mertinesdorpe ad diocesan pertineat Zuerinensem”⁴⁶. Ostatecznie Ziemia Trzebudzicka pozostała przy diecezji swarzyńskiej, zaś

³⁵ Tamże nr 208.

³⁶ Tamże nr 277, 278.

³⁷ Tamże nr 317.

³⁸ Tamże nr 326.

³⁹ Tamże nr 335a.

⁴⁰ Tamże nr 512.

⁴¹ MUB I nr 331; PUB I nr 166, 167, 258.

⁴² PUB I nr 329.

⁴³ Tamże nr 364.

⁴⁴ Tamże nr 377a.

⁴⁵ MUB I nr 590.

⁴⁶ PUB II nr 671, 672.

Ziemia Czezpieniańska przy kamińskiej. W 1268 roku papież Klemens IV ratyfikował powyższe ustalenia⁴⁷ i odtąd granice obu diecezji pozostawały w zasadzie nie zmienione aż do reformacji.

W bliżej nie określonym czasie doszło również do sporów terytorialnych między biskupstwami kamińskim i miśnieńskim, chociaż trudno wyobrazić sobie, aby obydwie diecezje w ogóle miały wspólne granice. O zatargu granicznym wspomnianych biskupstw dowiadujemy się w 1237 r., kiedy to papież Grzegorz IX polecił swojemu legatowi Wilhelmowi z Modeny rozstrzygnięcie sporu⁴⁸. Warto nadmienić, że pomiędzy diecezjami kamińską i miśnieńską znajdowało się niewielkie biskupstwo lubuskie, a od początku XIII w. stopniowo „wciskało się” brenneńskie w ślad za podbojami brandenburskimi, zwłaszcza w okolicach Odrzycka (Oderberg)⁴⁹. Jedynym prawdopodobnym obszarem granicznym Kamienia i Miśni były krainy Barnimska i Teltowska, zajęte przez Brandenburczyków około 1230 r., gdyż w następnym roku margrabiowie darowali wieś Parstein koło Angermünde dla założenia tam klasztoru⁵⁰. W 1233 roku biskup kamiński Konrad II zatwierdził dziesięcinę ze 100 łanów kanonikom z Gottestadt „in terra iacent, que Slauice Lipana nuncupatur” zaznaczając, że czyni to dla podkreślenia swych zakwestionowanych uprawnień w tej okolicy⁵¹. Ponieważ miejscowość Lipa (Liepe) znajduje się nad Winawą (Finow), lewobrzeżnym dopływem Odry, stąd można wnioskować że przejściowo diecezją kamińska sięgała na południu aż po wymienioną rzekę. Potwierdzeniem powyższego jest dokument Grzegorza IX dla premonstratów w Gottestadt, wystawiony w 1233 r., a informujący „Episcopi Caminensis, loci diocesanus”⁵². W 1258 roku na miejscu tamtejszych premonstratów pojawili się cystersi, biskupstwo brenneńskie zaś wyparło kamińskie w krainie Barnimskiej i Teltowskiej⁵³.

Do konfliktów granicznych między diecezjami kamińską a lubuską doszło w latach trzydziestych XIII w., kiedy to w dorzeczu Myśli powstało ogromne latyfundium zakonu templariuszy z inicjatywy wielkopolskiej i zachodniopomorskiej. Najpierw książę wielkopolski Władysław Odonic nadał zakonowi wieś Chwarszczany wraz z 1000 łanów⁵⁴. Następnie książę szczeciński Barmin I ofiarował templariuszom w 1234 r. wieś Dargomyśl w Ziemi Kinickiej (terra Chinz) z 200 łanami, a nieco potem całą Ziemię Bańską (Banen), zatwierdzając także wszystkie ich prawa w Ziemi Kostrzyńskiej (iurisdictionis in terra Custerin)⁵⁵. Z powyższego wynika, iż Barnin I posiadał wtedy obszary nie tylko nad Myślą, ale nawet terytorium kostrzyńskie między Odrą a dolną Wartą. W tym czasie Kamień zaczął rościć sobie pretensje do wspomnianych ziem, chociaż jeszcze w 1235 r. biskup lubuski Henryk ofiarował templariuszom dziesięcinę z 200 łanów „in territorio castri de Kinch” oraz „castri Zeden”⁵⁶. Wobec ofensywy biskupa kamińskiego w dorzeczu Myśli bp Henryk oskarżył go przed Stolicą Apostolską. Papież Grzegorz IX zlecił w 1237 r. rozpatrzenie sporu i ustalenie granic obydwu diecezji legatowi

⁴⁷ MUB II nr 1157.

⁴⁸ PUB I nr 342.

⁴⁹ *Annales Ryenses* a. 1214, *Annales Danici* a. 1214.

⁵⁰ *Codex Diplomaticus Brandenburgensis*. (dalej cyt.: CDB) XIII A s. 202.

⁵¹ PUB. I nr 294.

⁵² CDB. XIII A s. 203/204.

⁵³ Tamże s. 204.

⁵⁴ Tamże. XX A s. 2.

⁵⁵ PUB. I nr 308, 309.

⁵⁶ Tamże nr 310.

Wilhelmowi z Modeny⁵⁷. Nie znany jest finał tego zatargu. Z późniejszych źródeł możemy wnioskować, że Ziemię Cedyńską przyznano Kamieniowi, gdyż bp Konrad III wykonywał tutaj jurysdykcję. Już w 1240 r. Barnim I kupił od wspomnianego Konrada jako lenno dziesięciny biskupie z nowo zasiedlonych wsi „in territoris Ceden”, w 1247 r. zaś biskup kamiński Wilhelm nadał klasztorowi cystersów w Lehnin dziesięciny z 250 łąnów „in territorio Cedenensi”⁵⁸. Ale nie wystarczyło to Kamieniowi, stąd zaczął rościć sobie pretensje do ziemi nadodrzańskich (de Odera) biskupstwa lubuskiego. Papież Grzegorz IX zlecił w 1240 r. zbadanie sporu komisji pod przewodnictwem opatów z Buch i Dobrilugk⁵⁹. Proces zakończył się w 1246 r. polubownym wyrokiem, wydanym przez arcybiskupa inflanckiego Alberta, legata papieskiego⁶⁰, zatwierdzonym ponownie w 1266 r. przez kardynała Gwidona, także legata Stolicy Apostolskiej⁶¹, z którego wynika „quod terram Costerin deinceps ecclesia Lubucensis possidere debeat et terram Chintz cum suis attinenciis integre Caminensis ecclesia possidebit”. Odtąd granica między tymi diecezjami biegła wzdłuż Myśli, rozgraniczającej jednocześnie posiadłości Piastów śląskich (następnie Brandenburgii) od Pomorza Zachodniego.

Stosunkowo najmniej konfliktów granicznych miała z początku diecezja kamińska z biskupstwem poznańskim. Dopiero ekspansja brandenburska na pograniczu pomorsko-wielkopolskim w 3 ćwierci XIII w. przyniosła nie tylko zmiany polityczne, ale również kościelne. Margrabiowie brandenburscy od czasu zawarcia układu w Hohen Landin (1250) uznawali biskupów kamińskich „za swoich”, gdyż ci sprawowali jurysdykcję w Ziemi Wkrzańskiej, należącej wówczas do Askańczyków. Natomiast arcypasterze poznańscy byli dla nich „obcymi”, ponieważ wspierali wrogich im książąt wielkopolskich, utrudniających opanowywanie ziem słowiańskich w dorzeczu dolnej Warty i Noteci przez żywioł niemiecki. Dlatego w 1270 r. margrabiowie Otto IV i Konrad przekazali jurysdykcję kościelną w Nowej Marchii biskupowi kamińskiemu Jaromarowi, gdzie powstała „prepositura Noue Terre ultra Oderam”⁶². Po zamordowaniu Przemysława II (1296) Brandenburczycy oderwali już ostatecznie cały okręg zanotecki od Poznania, wchodzący dotąd w skład prepozytury santockiej, a poświęconej źródłowo w 1232 r.⁶³, poddając go samowolnie jurysdykcji kapituły w Myśliborzu, ale w ramach diecezji kamińskiej⁶⁴. Poznań nie pogodził się z utratą tego obszaru, co potwierdził bp Andrzej w 1298 r., kiedy to podzielił diecezję na 3 archidiaconaty, zaznaczając wyraźnie „quod se ultra Notes fluvim non extendat, quia illam partem archidiaconatu quarto reservamus”⁶⁵. W tymże jednak samym roku jurysdykcję kościelną w Nowej Marchii sprawowali prepozyci w Strzelcach Krajeńskich (in Vredelan), w Myśliborzu (in Soldyn) oraz w Gorzo-

⁵⁷ Tamże nr 342.

⁵⁸ Tamże nr 377, 458.

⁵⁹ Tamże nr 377a.

⁶⁰ Tamże nr 462.

⁶¹ CDB XIX A s. 6.

⁶² PUB III nr 1555, 1556.

⁶³ KDWP I nr 138: „prepositus de Santhec”.

⁶⁴ MPH II s. 595: „Nam postquam marchionem Brandenburgenses, occiso rege Przemislio Polonorum, castellaniam et castrum Santhocense occupavissent, preposituram Santocensem deleverunt, et capitulo Soldinensi omnem jurisdictionem praepositurae Santocensis addere procuraverunt. Per quod factum magna pars diocesis Posnaniensis in praefata castellaniam ab ecclesia Posnaniensi, per negligentiam episcoporum est evulsa.”; CDB XVIII A s. 442.

⁶⁵ KDWP II nr 770.

wie Wielkopolskim (in Landesberghe), oczywiście z ramienia biskupów kamieńskich⁶⁶. Do Kamienia należały przejściowo w 1 poł. XIV w. nawet okolice Kalisza Pomorskiego, Złocienca i Czaplinka⁶⁷, leżące w części wschodniej Nowej Marchii, ale już w 1349 r. biskupi poznańscy sprawowali tam normalną służbę kościelną⁶⁸. Ostatecznie granice obydwu diecezji ustaliły się na dolnej Warcie i Noteci oraz Drawie.

Do sporów granicznych z archidiecezją gnieźnieńską doszło w 2 ćwierci XIII wieku. Przedmiotem konfliktu było Pomorze Środkowe, czyli Ziemia Sławieńska i Słupska stanowiące do trzeciego dziesięciolecia XIII stulecia osobne księstwo, rządzone przez dynastię Raciborzyców, spokrewnioną z zachodniopomorskimi Gryfitami. Ostatni znany przedstawiciel panów na Sławnie to Racibor II, występujący jeszcze w dokumencie z 1223 roku⁶⁹. Po zniknięciu z widowni Raciborzyców, region sławieńsko-słupski oparował w latach trzydziestych Świętopełk II, księżę wschodniopomorski⁷⁰. Omawiany region od 1140 r. należał do biskupstwa pomorskiego. Zajęcie Pomorza Środkowego przez księcia gdańskiego ułatwiło arcybiskupom gnieźnieńskim rozciągnięcie tutaj swojej jurysdykcji. W związku ze wspomnianymi zmianami polityczno-kościelnymi, biskup kamieński Konrad III zwrócił się do Stolicy Apostolskiej ze skargą na arcybiskupa gnieźnieńskiego, naruszającego granice jego diecezji. W odpowiedzi papież Grzegorz IX zlecił legatowi Wilhelmowi w 1236 r. rozpatrzyć sprawę oderwania od Kamienia niektórych obszarów na rzecz Gniezna⁷¹. Wyroku legata wprowadzić nie znamy, ale Gniezno utrzymało jurysdykcję na terenie rozległej kasztelanii słupskiej do końca XIII stulecia. W dokumencie Świętopełka II z 1240 r. znajdujemy następującą wzmiankę: „in Zlupensi dyocesi”, świadcząca wyraźnie, że obszar ten stanowił już wtedy jakąś wyodrębnioną jednostkę terytorialnej organizacji kościelnej archidiecezji gnieźnieńskiej⁷². Z przełomu XIII/XIV w. posiadamy znacznie więcej informacji na temat kościelnej przynależności Ziemi Słupskiej. W 1299 roku arcybiskupa gnieźnieńskiego reprezentował tutaj „Andrea Kopidlouicz archidiacono Stolpensi”⁷³. Natomiast na początku XIV w. przedstawicielem abpa Jakuba Swinki (zm. 1314) był w Słupsku Dominik, posiadający godność biskupa⁷⁴.

Zmiana przynależności kościelnej Ziemi Słupskiej nastąpiła w 1308 r., kiedy to Pomorze Wschodnie zdobyli margrabiowie brandenburscy, a następnie podzielili się łupem z państwem krzyżackim. Granicę ustalono na Łebie. Na brandenburską zachodnią część rozciągnął wkrótce jurysdykcję kościelną biskup kamieński Henryk Wachholz, popierany w tym przez margrabiów i zakon krzyżacki, wrogo nastawionych do polskiego Kościoła. Arcybiskup gnieźnieński Janisław odwołał się do mediacji Stolicy Apostolskiej. Papież Jan XXII polecił w 1319 r. biskupom wrocławskiemu i chełmińskiemu, jako delegatom apostolskim, zbadać i rozstrzygnąć sporu⁷⁵. Wyroku ostatecznego nie znamy, ale chyba nie sa-

⁶⁶ PUB III nr 1846.

⁶⁷ Kalisz Pomorski. PUB VII nr 4512 (1329); Złocieniec. PUB V nr 3114 (1317); Czaplinek. PUB VIII nr 5197, 5224 (1334).

⁶⁸ KDWP II nr 1284.

⁶⁹ PUB I nr 215.

⁷⁰ „Pommerellisches Urkundenbuch” nr 73.

⁷¹ PUB I nr 329; VMPL T. I nr 60.

⁷² PUB I nr 376.

⁷³ Tamże II nr 1898.

⁷⁴ MPV I nr 96.

⁷⁵ PUB V nr 3302.

tysfakcjonował Gniezna, skoro wspomniany bp Dominik (sufragan gnieźnieński dla Słupska) jeszcze w 1320 i 1324 r. zaskarżył w Awinionie biskupa kamińskiego, który siłą wydarł mu władzę kościelną na Pomorzu⁷⁶. Ostatecznie archidiaconat pomorski odpadł na zawsze od archidiecezji gnieźnieńskiej.

Zabór Pomorza Wschodniego przez Brandenburgię i Krzyżaków osłabił pozycję biskupów włocławskich w Ziemi Bytowskiej, związanej dotąd z kasztelanią słupską. Skorzystał na tym biskup kamiński Henryk, popierający zaborczą politykę margrabiów, rozciągając swoją jurysdykcję nie tylko w archidiaconacie słupskim archidiecezji gnieźnieńskiej, lecz także podporządkowując sobie okolice Bytowa. Biskupi kujawscy, wobec trudności jakie czynili im Krzyżacy na terenie Pomorza, nie potrafili obronić granic diecezji. Sytuacja Włocławka w sporze granicznym z Kamieniem znacznie pogorszyła się, kiedy to w 1317 r. margrabia Waldemar odstąpił księciu zachodniopomorskiemu Warcisławowi IV wołogojskiemu niedawne zdobycze askańskie na Pomorzu Wschodnim, w tym oczywiście Ziemię Bytowską⁷⁷. W 1329 roku Ziemia Bytowska znajdowała się już w rękach rodziny von Behr, o czym dowiadujemy się z dokumentów księżąt zachodniopomorskich Ottona I i Barnima III, potwierdzających wcześniejsze nadanie Warcisława IV⁷⁸. Wspomniani von Behr w tymże 1329 r. sprzedali Ziemię Bytowską państwu krzyżackiemu⁷⁹. W 1335 roku pojawił się w źródłach „Mathias notarius castri Stolpensis et plebanus in Butow”⁸⁰. Jest rzeczą oczywistą, że urzędnik państwowy w jednej z ówczesnych stolic Pomorza Zachodniego, a zarazem proboszcz w Bytowie, to przedstawiciel biskupstwa kamińskiego, a nie włocławskiego. Biskupi kujawscy nie dali jednak za wygraną i wnieśli skargę do Stolicy Apostolskiej. Szczegółów sporu nie znamy, ale papież Benedykt XII wyznaczył w 1335 r. oficjała poznańskiego do zbadania konfliktu. Biskup włocławski Maciej Golanczewski jeszcze wtedy rościł sobie prawo do 2 parafii i 37 wsi w Ziemi Bytowskiej, które przejął Kamień⁸¹. Ostatecznie Bytów wraz z okręgiem utrzymał się przy biskupstwie kamińskim.

Granice diecezji kamińskiej ukształtowały się ostatecznie dopiero około połowy XIV wieku. Od zachodu na stosunkowo długim odcinku sąsiedował Kamień z biskupstwem swarzyńskim. Nad Bałtykiem obydwie diecezje stykały się z sobą w pobliżu Gryfii. Naturalną granicę stanowiła tutaj niewielka rzeka Ryck, a właściwie jej dolny i środkowy bieg. Granica biegła początkowo na zachód, a do Swarzyny należały: Wieck, Neuenkirchen, Wackerow, Gr. Petershagen i Horst, a do Kamienia: Eldena, Greifswald, Levenhagen, Kreutzmannshagen oraz Neuendorf. Następnie granica pomiędzy wspomnianymi diecezjami skręcała na południowy zachód aż po dolny bieg Trzeboli. Swarzyńskimi miejscowościami były w tej okolicy: Grimmen, Kaschow, Klevenow, Dönnie, Bretwisch, Glewitz, Medrow, zaś kamińskimi: Gr. Bisdorf, Kandelin, Rakow, Düvier, Gülzow, Drosedow, Toitz, Nossendorf. Środkowa Trzebola stanowiła dalej naturalną granicę międzydiecezjalną. Do biskupstwa swarzyńskiego należały: Volksdorf, Nehringen, Deyelsdorf i Tribsees, a do kamińskiego: Brudersdorf, Gr. Methling, Wasdorf oraz Behren-Lübchin. Następnie gra-

⁷⁶ MPV III nr 154 (1320) PUB VII nr 4774; MPV I nr 96 (1324).

⁷⁷ PUB V nr 3152.

⁷⁸ Tamże VII nr 4494: 4495.

⁷⁹ Tamże nr 4532.

⁸⁰ Tamże VIII nr 5288.

⁸¹ Tamże nr 5297.

nica wykręcała na południowy zachód aż po Ostrów nad Niewłą. Tylko początkowo naturalną granicą była tu środkowa Reknica. Swarzyńskie miejscowości to: Sülze Kölzow, Tessin, Weitendorf, Kammin, Gr. Ridse-now, Laage, Recknitz, Suckow, Lüssow, a kamięńskie: Thelkow, Vilz, Alt Polchow, Belitz, Kl. Bützin, Warnkenhagen, Wattmannshagen, Reinshagen, Kussow, Güstrow. Od Ostrowia granica biegła prosto na południe aż po duże jezioro Golcz (Goldberger See). Do Swarzyny należały: Parem, Karcheez, Gr. Uphahl, Lohmen, Dobbertin i Goldberg, a do Kamienia: Badendiek, Zehna oraz Kirch Kogel. Począwszy od jeziora Golcz granica skręcała na wschód, a swarzyńskimi miejscowościami były: Poserin, Karow, Alt Schwerin, Kieth, Hohen-Wangelin, Lütgendorf, Sommersdorf, Vielist, Schönau, Rittermannshagen, Lansen, Gr. Gieviz, Varchentin, Gr. Varchow i Luplow, zaś kamięńskimi: Alt Sammit, Krakow, Dobbin, Serrahn, Kirch-Grubenhagen, Dahmen, Rambow, Schwinkendorf, Demzin, Faulenrost, Zettemin, Kittendorf, Sülten, Rosenow, Tarnow, Kleeth, Mölln oraz Gr. Helle. Luplow (swarzyńskie) i Gr. Helle (kamięńskie) to ostatnie miejscowości nadgraniczne pomiędzy obydwoma omawianymi diecezjami.

Dalej Kamień sąsiadował z Hobolinem. Do biskupstwa kamięńskiego należały: Gevezin, Passentin, Chemnitz, Pinnow, Breesen, Woggersin, a do hobolińskiego: Flotow, Gr. Luckow, Puchow, Lapitz, Wulkenzin, Weitin, Zirzow. Następnie granica pomiędzy tymi diecezjami biegła na północny wschód Dołężą i jej prawobrzeżnym dopływem Darczą (Datze), a potem na wschód dochodząc aż po bagnisty teren oddzielający Mecklenburg-Strelitz od kasztelanii groźwińskiej, gdzie znajduje się dzisiaj kanał Grosser Landgraben. Kamięńskimi miejscowościami były: Gr. Teetzleben, Alentreptow, Grischow, Werder, Siedenbollentin, Japenzin, Rebelow, Zinzow, Boldekow, Putzar, Löwitz i Altwigshagen, a hobolińskimi: Neubrandenburg, Trollenhagen, Neddemin, Ganzkow, Brunn, Dahlen, Beseritz, Schwanebeck, Bresewitz, Friedland, Sandhagen, Klockow oraz Schwichtenberg. Od dużego jeziora Gołąbki (Galenbecker See) granica kamięńsko-hobolińska wykręcała na południe aż po rozległe jezioro Lucin (Luzinsee), oddzielając krainę stargardzką w Mecklenburg-Strelitz od Ziemi Wkrzańskiej. Do Kamienia należały: Neuensund, Schwarzensee, Strasburg, Wolfshagen, Hildbrandshagen, Fürstenwerder, Parmen, Fürstenhagen, Wittenhagen, zaś do Hobolina: Galenbeck, Gehren, Schönhausen, Badresch, Kreckow, Gr. Daberkow, Mildenitz, Woldegk, Göhren, Grauenhagen, Wrechen, Lichtenberg, Schlicht.

Począwszy od jeziora Lucin diecezja kamięńska graniczyła z brenneńską. Najpierw granica biegła w kierunku południowo-wschodnim przez Jezioro Kiełpińskie (Kölpinsee) aż po duże Jezioro Grzymnickie (Grimnitzsee). Brenneńskimi miejscowościami były: Feldberg, Carwitz, Thomsdorf, Rosenow, Warthe, Jakobshagen, Klosterwalde, Templin, Ahrensdorf, Milmersdorf, Petersdorf, Gollin, Friedrichswalde i Joachimsthal, zaś kamięńskimi: Conow, Krewitz, Hardenbeck, Boitzenburg, Klaushagen, Herzfelde, Mittenwalde, Petznick, Kölpin, Ringenwalde oraz Parlow. Dalej granica skręcała na północny wschód i wzdłuż rzeki Olszy (Welse) prowadziła ku dolnej Odrze. Do Brenny należały: Alt Künkendorf, Angermünde, Kerkow, Welsow, Frauenhagen, Schönermark, Grünow, Passow, Stendal, Vierraden i Schwedt, a do Kamienia: Glambeck, Wolletz, Görldorf, Greiffenberg, Bruchhagen, Biesenbrow, Briest, Wendemark, Schönnow, Jamikow Kummerow, Kunow, Hohenfelde, Blumenhagen oraz Gadow. Naturalną granicę stanowiła następnie dolna Odra. Brenneńskie

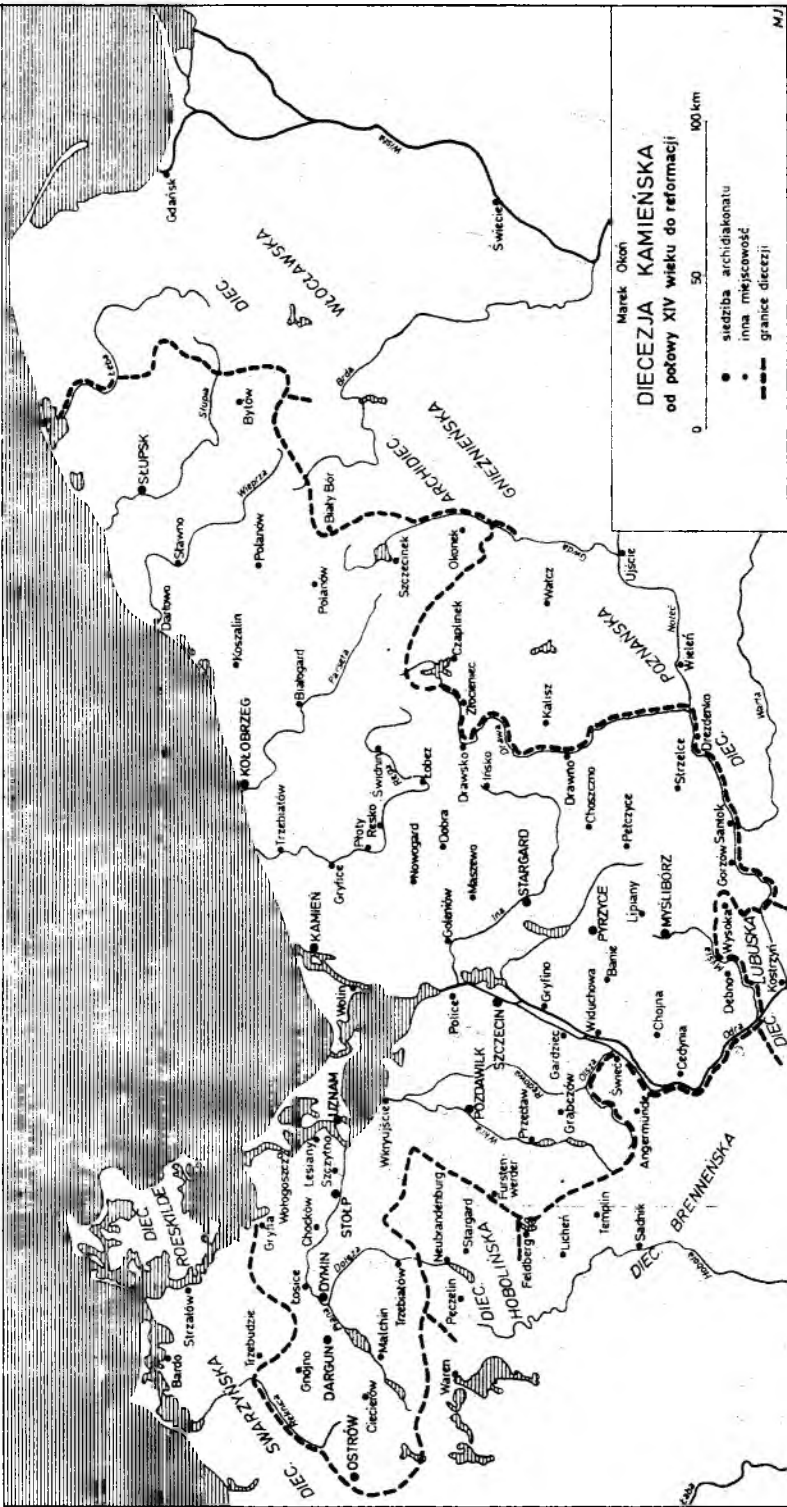
miejsowości to: Zützen, Criewen, Stützkow, Stolpe, Stolzenhagen, Lunow, Hohensaaten, Altglietzen, Neuküstrinchen, Neulietzegöricke, a kamieńskie: Ognica, Krajnik Dln., Zatoń Dln., Piasek, Bielinek, Lubiechów Dln., Cedynia, Osinów Dln., Str. Rudnica, Siekierki, Gozdowice, Czelin.

Dolny i środkowy bieg Myśli, prawobrzeżnego dopływu Odry, stanowił granicę pomiędzy diecezją kamieńską a lubuską. Do Kamienia należały: Boleszkowice, Dargomyśl, Dębno, Grzymiradz i Dolsk, a do Lubusza: Chwarszczany, Cychry oraz Barnówko. Następnie granica między tymi diecezjami biegła łukiem na południe ku dolnej Warcie. Kamieńskimi miejscowościami były tutaj: Ściechów, Marwice, Baczyna, Raclaw, Stanowice, Kwiatonowice, Jeniniec, zaś lubuskimi: Tarnów, Wysoka, Lubno, Stare Dzieduszyce, Mosina, Witnica, Pyrzany.

Dolne biegi Warty i Noteci oraz Drawa rozgraniczały biskupstwo poznańskie od kamieńskiego. Do Poznania należały: Kołczyn, Ulim, Ciecierzycy, Lipki Wlk., Gościm, Drezenko, Niegostaw, Drawsko, Żelichowo, Przesieki, Barnimie, Dębsko, Kalisz Pomorski, Poźrzańdo Wlk., Str. Studnica, Lubieszewo, Linowo, Gudowo, Suliszewo, Kosobudy, a do Kamienia: Włostów, Lubczyno, Gorzów, Wawrów, Santok, Górki, Gościniec, Przynotecko, Redowo, Str. Bielice, Przeborowo, Łęczyn, Str. Osieczno, Radęcin, Zatom, Drawno, Święciechów, Zółwino, Pełkinica, Redowo, Żołędowo, Konotop, Mielenko Drawskie, Drawsko Pomorskie. Diecezja poznańska obejmowała również okolice Czaplinka, czyli tereny nad górną Drawą (późniejszy Drahim), wciskając się klinem między biskupstwo kamieńskie. Dalej granica obydwu omawianych diecezji biegła na wschód przez jeziora Komorze i Pile, a stąd kierowała się na południowy wschód aż po środkową Gwdę. Poznańskimi miejscowościami były: Złocieniec, Rzepnowo, Nw. Worowo, Kluczewo, Czarne Wlk., Rakowo, Łubowo, Jeziorna, Sypniewo, Brzeźnica i Jastrowie, zaś kamieńskimi: Dalewo, Dołgie, Ostrowice, Toporzyk, Połczyn, Popielewo, Barwice, Kiełpino, Pile, Kragi, Borne, Płytnica, Ciosaniec, Pniewo, Borucino oraz Podgaje.

Środkowa i górna Gwda, prawobrzeżny dopływ Noteci, stanowiła naturalną granicę z arcybiskupstwem gnieźnieńskim. Do Kamienia należały: Okonek, Węgorzewo Szczec., Drawień, Gwda Wlk., Stepień, Dreźno, a do Gniezna: Lędyczek, Krzemieniewo, Sierpowo, Czarne, Drzonowo, Biały Bór. W okolicy jeziora Wierzchowo granica skręcała na wschód. Kamieńskimi miejscowościami były: Sępólno Wlk., Miłocice, Miastko, Świeszyno, Dolsko, Wałdowo, Głodowo, Trzebiatkowo, Tuchomie, Rekowo i Kłaczno, a gnieźnieńskimi: Grabowo, Koczała, Starzno, Pietrzykowo, Brzeźno Szlach. oraz Borzyszkowy.

Na samym wschodzie diecezja kamieńska graniczyła z archidiaconatem pomorskim biskupstwa włocławskiego. Do Kamienia należała cała Ziemia Bytowska, a dalej granica prowadziła dolnym biegiem Łeby aż po Bałtyk. Kamieńskie miejscowości to: Ugoszcz, Pólczo, Pomysk Wlk., Jasień, Rokity, Mikorowo, Skórówo, Stowięcino, Cecenowo i Izbica, a włocławskie: Trzebuń, Lipusz, Parchowo, Sierakowice, Bukowina, Łebunia, Unieszyno, Lębork, Redkowice, Janowice, Białogarda, Charbrowo oraz Łeba.

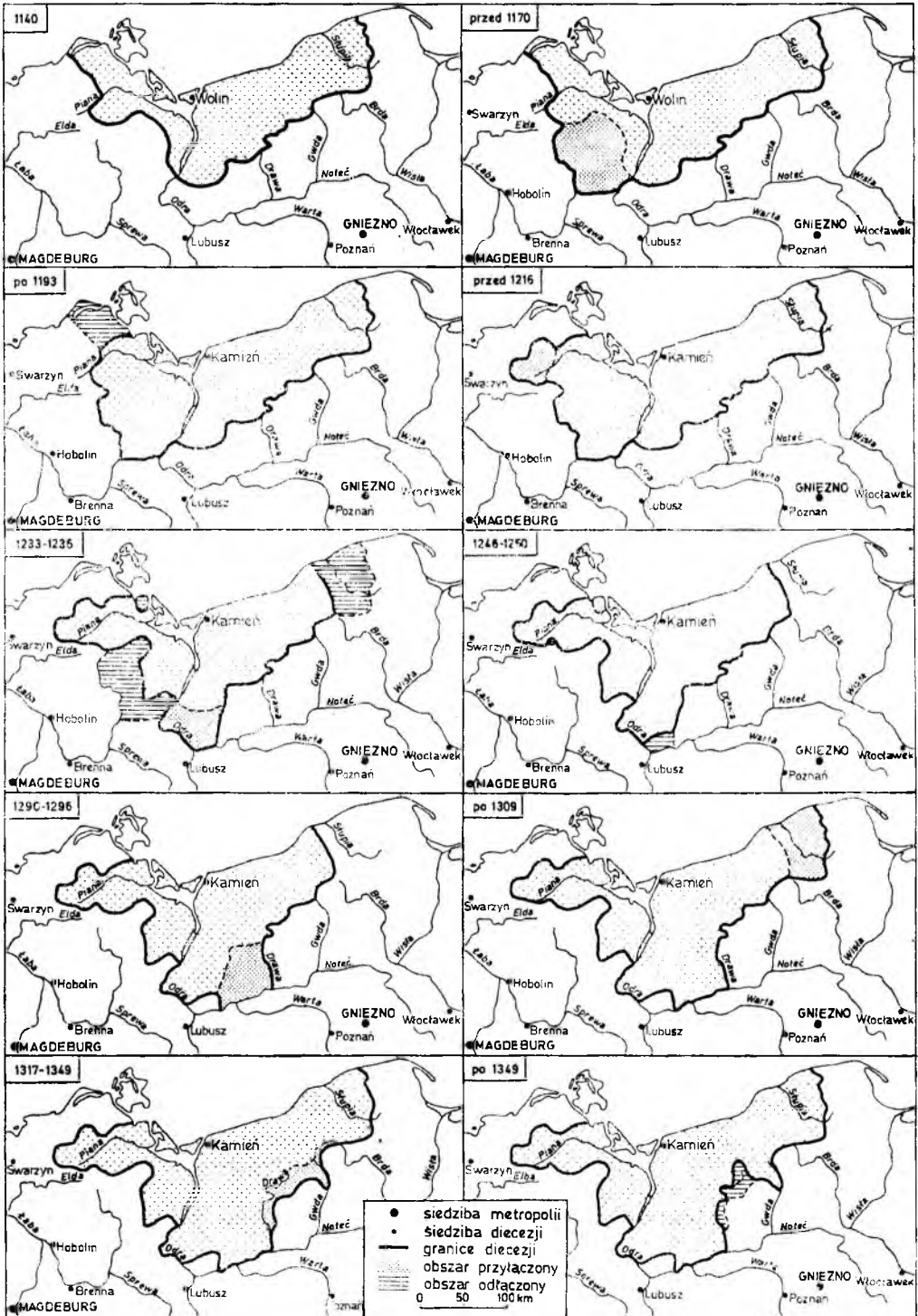
DIECEZJA KAMIEŃSKA od połowy XIV wieku do reformacji

0 50 100 km

- siedzioba archidiecezjalna
- inna miejscowość
- granice diecezji

MJ

Marek Okoń KSZTAŁTOWANIE SIĘ GRANICY ŚREDNIOWIECZNEJ DIECEZJI KAMIENSKIEJ

WAŻNIEJSZA LITERATURA

J. Allendorf. *Die Archidiakonate des Bistum Cammin. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte*. Berlin 1927; J. Bahr. *Die Verwaltungsgebiete Ostpommerns zur herzoglichen Zeit (bis 1308)*. „Altpreus. Forsch”. 15: 1938 s. 171-234; W. Biereye Bischof Brunward von Schwerin. „Meckl. Jb.” 98: 1934 s. 101-138; M. Biskup. Tomczak A., *Mapy województwa pomorskiego w drugiej połowie XVI w. Toruń 1955*; H. Bollnow. *Der Kampf um Vorpommern im 12. und 13. Jahrhundert von Lothar von Sachsen bis zum Ende der Staufer*. „Balt. Stud.” N.F. 47: 1960 s. 47-64; A. Breitsprecher. *Die Komturei Rörchen-Wildenbruch. Geschichte des Landes Bahn und Wildenbruch*. Stettin 1940. W. Brüske. *Untersuchungen zur Geschichte des Lutizenbundes. Deutsch-wendische Beziehungen des 10-12 Jahrhunderts*. Münster-Köln 1955; F. Curschmann. *Die Diözese Brandenburg. Untersuchungen zur historischen Geographie und Verfassungsgeschichte eines ostdeutschen Kolonialbistums*. Leipzig 1906; tenże. *Die Landeserteilung Pommerns im Mittelalter und die Verwaltungseinteilung der Neuzeit*. „Pomm. Jb”. 12: 1911 s. 159-337; G. Dierfeld. *Die Verwaltungsgrenzen Pommerellens zur Ordenszeit*. „Altpreus. Forsch”. 10: 1933 s. 9-64; O. Dietrich. *Der geistliche Grundbesitz in Pommern bis zur Reformation*. Greifswald 1934; J. Dowiat. *Ekspansja Pomorza Zachodniego na ziemię wilecko-obodrzyckie w drugiej połowie XII wieku*. PHis 50: 1959, z. 4 s. 698-719; U. Dymaczewska, Z. Hołowińska. *Z dziejów Santoka i kasztelanii santockiej*. Poznań 1961; W. Dzięwski. *Biskup pomorski Wojciech*. Z His 23: 1957 z. 4 s. 7-42; tenże. *Stosunek Ottona bamberckiego do organizacji kościelnej terenów zachodniopomorskich*. Z His 23: 1957 z. 1/3 s. 119-140; O. Eggert. *Dänisch-wendische Kämpfe im Pommern und Mecklenburg 1157-1200*. Th. 2. „Balt. Stud.” N.F. 30: 1928 s. 1-74; tenże. *Die Wendenzüge Waldemars I und Knuts VI von Dänemark nach Pommern und Mecklenburg*. „Balt. Stud.” N.F. 29: 1927 s. 1-149; W. Fenrych. *Nowa Marchia w dziejach politycznych Polski XIII i XIV wieku*. Poznań 1959; E. Fidicin. *Die Territorien der Mark Brandenburg*. Bd. 4. Berlin 1864. H. Freytag. *Das Archidiakonat Pommerellen der Diözese Włocławek im Mittelalter*. „Altpreus. Monatschr.” 41: 1904 s. 204-233; W. H. Fritze. *Das Vordringen deutscher Herrschaft in Teltow und Barnim*. „Jb. f. brandenb. Landesgesch.” 22: 1971 s. 81-154; Germania Sacra, Abt.: *Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg*. Bd. 1: *Das Bistum Brandenburg*. Bearb. von G. Abb und G. Wentz. Berlin-Leipzig 1929; Bd. 2: *Das Bistum Havelberg*. Bearb. von G. Wentz. Berlin 1933; H. Grotefend. *Die Grenzen des Bistum Kammin*. „Meckl. Jb.” 66: 1901 s. 1-6; tenże. *Die Grenze des Bistums Schwerin gegen Kammin von Ort zu Ort fortschreitend beschrieben*. „Meckl. Jb.” 68: 1903 s. 219-266; M. Hamann. *Mecklenburgische Geschichte. Von den Anfängen bis zur Landständischen Union von 1523*. Auf Grundlage von H. Witte neu bearb. Köln-Graz 1968; J. Hartung. *Die Territorialpolitik der Magdeburger Erzbischöfe Wichmann, Ludolf und Albrecht (1152-1232)*. „Geschichtsblätter f. Land u. Stadt Magdeburg” 21: 1886 s. 1-58, 113-137, 217-252; *Heidenmission und Kreuzungsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters*. Hrsg. von H. Beumann. Darmstadt 1963; H. Heyden. *Die Archidiakonate im Bistum Kammin und ihre Sprengel*. „Wichmann Jb.” 15/16: 1961/62 s. 25-63; tenże. *Kirchengeschichte Pommerns*. 2 Aufl. Bd. 1. Köln-Braunfeld 1957; tenże. *Kirchen Pommerns und ihre Weihetitel. Ein Beitrag zur Patrizienkunde*. „Balt. Stud.” N.F. 45: 1958 s. 43-71. tenże. *Neue Aufsätze zur Kirchengeschichte Pommerns*. Köln-Graz 1965; *Historia Pomorza*. Red. G. Labuda. Wyd. 2. T. 1 cz. 1-2. Poznań 1972; *Historischer Atlas der Provinz Brandenburg*. Hrsg. von d. Hist. Komm. f. d. Prov. Brand. u. d. Reichshauptstadt Berlin. Berlin 1929-1939 (szczególnie istotne: *Kirchenkarten*. Bearb. von G. Wentz); *Historischer Atlas von Mecklenburg*. Hrsg. von F. Engel, Köln 1960- (poszczególne części ukazują się nadal); *Historischer Atlas von Pommern*. N. F. Hrsg. von Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern. Reihe III. Köln 1959- (poszczególne części ukazują się nadal); *Historischer Handatlas von Brandenburg und Berlin*. Hrsg. Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin. Berlin-New York 1962- (poszczególne części ukazują się nadal); H. Hoogeweg. *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*. Bd. 1-2. Stettin 1924-1925; W. Hoppe. *Die Neumark. Ein Stück ostdeutsche Geschichte*. Würzburg 1957; W. Hübner. *Bemerkungen zu den Archidiakonaten des Bistums Kammin*. „Blätter f. Kirchengesch. Pomm.” 10: 1932 s. 38-56; K. Jordan. *Die Bistumsgründungen Heinrichs des Löwen. Untersuchungen zur Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*. 2 Aufl. Stuttgart 1952; H. D. Kahl. *Slawen und Deutsche in der brandenburgischen Geschichte des zwölften Jahrhunderts. Die letzten Jahrzehnte des Landes Stodor*. Köln-

-Graz 1964; tenże. *Zum Ergebnis des Wendenkreuzzugs von 1147*. „Wichmann Jb.” 11/12: 1957/58 s. 99-120; H. Klover. *Die Zisterzienserkloster Eldena in Pommern*. 3 Aufl. Berlin 1929; L. Koczy. *Duńczyca na Pomorzu w latach 1157-1227*. W: *Tydzień na Pomorzu*. Red. L. Zabrocki. Poznań 1933 s. 34-67; H. Krabbo. *Die ostdeutschen Bistümer, besonders ihre Besetzung unter Friedrich II*. Berlin 1906; Kreis Bütow. Bearb. von G. Bronisch, W. Ohle, H. Tischmüller. 2 Aufl. Franckenberg 1962; W. Kuhm. *Kirchliche Siedlung und Grenzschutz 1200-1500 (am Beispiel des mittleren Oderraums)*. „Ostdt. Wissenschaft” 9: 1962 s. 6-55; B. Kumor. *Granice metropolii i diecezji polskich 968-1939*. ABMK 18-23: 1969-1971; odb. Lublin 1972; G. Labuda. *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej*. T. 1-3. Poznań 1960-1975; tenże. *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*. Poznań 1971; tenże. *Początki diecezjalnej organizacji kościelnej na Pomorzu i Kujawach w XI i XII wieku*. ZHis 33: 1968 z. 3 s. 19-60; tenże. *Przynależność terytorialna Ziemi Lubuskiej w XII i XIII wieku* R His 35: 1969 s. 19-32; L. Leciejewicz. *Miasta Stowian północnopolańskich*. Wrocław 1968; D. Lucht. *Die Aussenpolitik Herzog Barnims I. von Pommern*. „Balt. Stud.” N.F. 51: 1965 s. 15-32; tenże. *Herzog Wartislaw III. von Pommern*. „Balt. Stud.” N.F. 53: 1967 s. 13-17; H. Lüpke. *Beiträge zur Geschichte des Templerordens in der Neumark*. „Die Neumark. Jb. d. Vereins f. Gesch. der Neumark” 9: 1934 s. 39-94; K. Menke. *Das Amt Wolgast. Hist.-topographische Untersuchung zur Entwicklung eines vorpommerschen Verwaltungskörpers*. „Pomm. Jb.” 26: 1931 s. 47-168; F. Müller. *Kloster Buckow von seiner Gründung bis zum Jahre 1325*. „Balt. Stud.” N.F. 22: 1919 s. 1-84; K. Mysliński. *Słowiańska Brenna-Brandenburg i jej przejście pod rządy margrabiów w połowie XII wieku*. „Rocznik Lubelski” 10: 1967 s. 63-99; P. Niessen. *Beiträge zur Geschichte der Stadt Falkenburg*. Falkenburg 1933; J. Nowacki. *Dzieje archidiecezji poznańskiej*. T. 2: Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój. Poznań 1964; S. Nowogrodzki. *Walka o biskupstwo kamieńskie za Kazimierza Wielkiego*. „Jantar” 2: 1938 s. 209-218; M. Okoń. *Granice średnio-wiecznej prepozytury pozdawskiej (Pasewalk)*. „Summarius” 9: 1980 s. 261-266; tenże. *Sposoby podporządkowywania ziem Stowian nadbaltyckich przez organizację kościelną ościennych państw chrześcijańskich w XII wieku* ZN KUL 18: 1975 nr 4 s. 19-32; K. Olejnik. *Obrona polskiej granicy zachodniej 1138-1385*. Poznań 1970; J. Petersohn. *Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräfte-spiel des Reiches, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert*. Mission-Kirchen-organization-Kultpolitik. Köln-Wien 1979; tenże. *Die räumliche Entwicklung des Bistums Kammin*. „Balt. Stud.” N.F. 57: 1971 s. 7-25; Th. Pyl. *Geschichte der Greifswalder Kirchen und Klöster sowie ihrer Denkmäler, nebst einer Einleitung vom Ursprung der Stadt Greifswald*. Bd. 1-3. Greifswald 1885-1887. Nachträge H. 1-3. Greifswald 1898-1900; E. Randt. *Die Grenzbeziehungen der schlesischen Piasten Herzog Heinrich I. und Heinrich II. mit Herzog Barnim I. von Pommern-Stettin und dem Bistum Kammin*. „Zeitschr. d. Vereins f. Gesch. Schlesiens” 65: 1931 s. 183-204; M. Rudolph. *Die Nordwestgrenze der Uckermark*. „Heimatkal. Prenzlau” 9: 1934 s. 56-62; F. Salis. *Die Schweriner Fälschungen. Diplomatische Untersuchungen zur mecklenburgischen und pommerschen Geschichte im 12 und 13 Jh.* „Archiv f. Urkundenforsch.” 1: 1908 s. 273-354; tenże. *Forschungen zur älteren Geschichte des Bistums Kammin*. „Balt. Stud.” N.F. 26: 1924 s. 1-155; tenże. *Zur Beurteilung der Gründungsbulle des Bistums Wolin (Kammin)*. „Zeitsch. f. Osteurop. Gesch.” 4: 1914 s. 52-67; F. Schillmann. *Beiträge zum Urkundenwesen der älteren Bischöfe von Cammin (1158-1343)*. Leipzig 1908; W. Schlesinger. *Bemerkungen zu der sog. Stiftungsurkunde des Bistums Havelberg von 946 Mai 9*. W: *Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Vorfassungsgeschichte des Mittelalters*. Göttingen 1961 s. 413-446; K. Schmalz. *Die Begründung und Entwicklung der kirchlichen Organisations Mecklenburgs im Mittelalter*. „Meckl. Jb.” 72: 1907 s. 1-81; tenże. *Kirchengeschichte Mecklenburgs*. Bd. 1. Schwerin 1935; J. Schultze. *Die Mark Brandenburg*. Bd. 1. Berlin 1961; B. Schulze. *Brandenburgische Landesteilungen 1258-1317*. Berlin 1928; H. K. Schulze. *Zisterziensersiedlung im Brandenburgisch-Mecklenburgischen Grenzgebiet*. „Jb. f. Berlin-Brandenburgische Kirchengesch.” 41: 1966 s. 10-29; T. Silnicki. *Początki chrześcijaństwa i organizacji kościelnej na Pomorzu*. W: *Z dziejów Kościoła w Polsce*. Warszawa 1960 s. 105-200; Słownik starożytności słowiańskich, T. 1-7. Wrocław 1961-1982; B. Stasiewski. *Kirchengeschichtliche Beiträge zu Entwicklung des deutsch-polnisch Grenzraumes im Hochmittelalter*. „Forsch. zur osteurop. Gesch.” 2: 1955 s. 7-138; J. Strzelczyk. *Brandenburgia*. Warszawa 1975; Z. Sułowski. *Geneza i upadek państwa Wioletów-Luciców*. K His 70: 1963 z. 2 s. 325-340; tenże. *Najstarsze dokumenty biskupstwa hobolińskiego*. R His 19: 1952 s. 1-67; tenże. *Początki bis-*

kupstwa lubuskiego STN KUL 10: 1959 s. 193-199; tenże. *Początki Kościoła polskiego*. W: *Kościół w Polsce*. Red. J. Kłoczowski. T. 1: *Średniowiecze*. Kraków 1968 s. 15-123; tenże. *Stowiańszczyzna nadbałtycka do XII wieku*. ZN Stow. PAX 4: 1974 s. 7-23; S. M. Szacherska. *Rola klasztorów duńskich w ekspansji Danii na Pomorzu Zachodnim u schyłku XII w.* Wrocław 1968; K. Ślaski. *Podziały terytorialne Pomorza w XII-XIII wieku*. Poznań 1960; J. Walicki. *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamińskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*. Lublin 1960; A. Weiss. *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*. Lublin 1977; G. Wentz. *Havelberg, Jerichow und Broda. Probleme der märkischen Kirchengeschichte und Beiträge zu ihrer Lösung*. Weimar 1931; A. Wiese. *Die Cisterzienser in Dargun von 1172 bis 1300*. 2 Aufl. Güstrow 1900; E. Wiśniowski. *Pierwsze wieki Kościoła na Pomorzu Zachodnim*. „Novum” 7/8: 1971 s. 100-112; W. Wiesener. *Die Grenzen des Bisthums Cammin*. „Balt. Stud.” 43: 1893 s. 117-127; tenże. *Die Gründung des Bistums von Pommern und die Verlegung des Bischofssitzes von Wollin nach Cammin*. „Zeitschr. f. Kirchengesch.” 10: 1888/89 s. 1-53; F. Wigger. *Berno, der erste Bischof von Schwerin, und Mecklenburg zu dessen Zeit*. „Meckl. Jb.” 28: 1863 s. 3-278; B. Włodarski. *Rzekomy dokument Świętopetka pomorskiego z 1180 r.* R His 5: 1929 s. 1-16; tenże. *Świętopet i Mściwój II. (Z dziejów Pomorza Gdańskiego w XIII w.)*. Z His 33, 1968 z. 3. s. 61-94; G. Wrede. *Grenzen der Neumark 1319-1817*. Greifswald 1935; *Z dziejów ziemi myśliborskiej*. Red. K. Golczewski. Szczecin 1966; B. Zientara. *Polityczne i kościelne związki Pomorza Zachodniego z Polską za Bolesława Krzywoustego*. P His 61: 1970 z. 2 s. 192-232; tenże. *Stosunki polityczne Pomorza Zachodniego z Polską w drugiej połowie XII wieku*. P His 61: 1970 z. 4 s. 546-576.